

הרב יהונתן שמחה בלס

המשמעות ההלכתית של "מצוות הצלה מתמשכת" ודיני חזרה בשבת

ראשי פרקים:

- א. מבוא
- ב. שמירת הציבור מאיומים על רמת בטחונו היא הצלת "חולה שלפנינו"
- ג. 'סופן משום תחילתו' לא מתיר איסורי תורה ואף לא כל איסור דרבנן
- ד. היתר לחלל שבת עכשיו "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא"
- ה. הבחנת התוספתא בין יוצאין להציל עיירות ישראל למצילים אחרים
- ו. "מצווה מתמשכת" לעומת מצווה החוזרת על עצמה תכופות
- ז. הרב משה פיינשטיין והרב שלמה זלמן אויערבאך על הבחנת התוספתא
- ח. מציל שלא קיים לגביו חשש "שלא להכשילם לעתיד לבוא"
- ט. עקרונות ומסקנות מעשיות

א. מבוא

רופא או אחות שהוזעקו לחולה או לבית חולים או שמשמרתם הקבועה מסתיימת בשבת – האם מותר להם לחזור בשבת לביתם ואם כן, האם רשאים לשם כך לנהוג בעצמם בשבת, או רק עם נהג גוי שיסיעם? אמבולנס של מד"א שהסיע חולה – האם הוא יוכל לחזור לתחנה שלו גם כשאין צורך מבצעי לחזרה זו? כבאים מתנדבים שהוזעקו מבתייהם לכבות שריפה – האם לאחר ביצוע המשימה חוזרת הכבאית לתחנה והכבאים לבתייהם? חולה שנסע מביתו לבית החולים בשבת או קודם השבת ושוחרר בשבת – האם רשאי לנהוג בשבת כדי לחזור לביתו, או עם נהג גוי שיסיעו?

ב. שמירת הציבור מאיומים על רמת בטחונו היא הצלת "חולה שלפנינו"

הנודע ביהודה (שו"ת נודע ביהודה מה"ת יו"ד סי' רי) קבע שספק נפשות דוחה איסורים רק אם הוא ספק ש"לפנינו", לא ספק "שמא יזדמן" אחר כך חולה שיהיה לו צורך לזה.

1. שאלה דומה הועלתה לפני כעשרים ושש שנים על ידי ד"ר ישראל יולס שהיה אז תושב היישוב שלי נוח צוף. השאלה, שהופנתה לרב ד"ר מרדכי הלפרין, מופיעה באסיא מב-מג (יא, ב-ג) ניסן תשמ"ז עמ' 46-51, וכן בספר אסיא ז' תשנ"ד עמ' 241-246. לאחרונה פורסמה שוב השאלה והתשובה בספר רפואה מציאות והלכה (מכון שלזינגר, ירושלים, תשע"ב), סימן ד, פרק א. בתשובת הרב הלפרין שם (תשובה ב שהתבססה על הוראת הרי"ז גוסטמאן בתוספת הגבלות שביקש הרב ש"ז אויערבאך לצרף) הותר לד"ר יולס לחזור למקומו לאחר תורנות בבית חולים כשהסיבה להיתר היתה חשש לפיקוח נפש בהשארת יישוב בשומרון המוקף אוכלוסייה עוינת, ללא רופא במקום. גם בהתחשב בחשש זה הותר לד"ר יולס לחזור באופן קבוע רק עם נהג לא-יהודי והותר לו לחזור עם נהג יהודי רק "אם קרתה תקלה... באופן חד פעמי". הנושא העקרוני של חזרה מפעולת הצלה בשבת נדון באסיא לא-לב (תשמ"ב), וכן בספר אסיא ד, (תשמ"ג) עמ' 60-71, לאחרונה פורסם דיון מפורט ומעודכן בספר רפואה מציאות והלכה, סימן ח.

בסכנה המאיימת על הציבור, ה"חולה שלפנינו" הוא הציבור: בהגנה על עיר ספר מגויים שבאו עליה לבוזה מצווה לחלל את השבת גם כאשר ברור שהמצב שלפנינו לא יתפתח בהווה לסכנת נפשות (שולחן ערוך או"ח סי' שכט סעיף ו). "כל שהיא סמוכה לספר עסקי ממון כעסקי נפשות דמי" (ריטב"א עירובין מה ע"א). אמנם אין "לפנינו" כעת מי שנתון בסכנה, אך ביטחון הציבור מתערער עם התפשטות מוצלחת של בוזים על עיר ספר המעודדת גויים אחרים רצחניים יותר לתקוף גם הם. נוצר באופן מיידי איום מסכן חיים על הציבור.²

בעל תורת חיים (עירובין מה ע"א ד"ה ובבל) מסביר שנהרדעא הוגדרה כ"עיר הסמוכה לספר" מכיוון שהיתה "ישוב קבוע וישראל הרבה לכך ראוי לחלל שבת בשבילם". והרי "ראוי לחלל שבת" אפילו להציל את חייו של יהודי אחד? ההסבר לדברי התורת חיים הוא שהעובדה שמדובר ב"ישוב קבוע וישראל הרבה" חשובה מכיוון שהיא מעבירה את המבחן להגדרת פיקוח נפש מהפרט אל הציבור ובכך הופכת את סכנת הנפשות מסכנה עתידית לחיי הפרט לאיום מיידי על רמת הביטחון של הציבור.

להבחנה זו בין ציבור ליחיד רמז רש"י (עירובין מה ע"א ד"ה לספר): "אם ילכדוה משם תהא הארץ נוחה ליכבש לפניהם".³ ההלכה המתירה חילול שבת להצלת הארץ או להצלת "ישוב קבוע וישראל הרבה", איננה מתירה חילול שבת להצלת מחנה זמני ובו יהודים בודדים שהתנפלו עליו גויים על עסקי תבן וקש כשלא נשקפה סכנה לחייהם. מכיוון שהם יחידים, אף שייתכן והצלת ההתנפלות תעודד בעתיד התקפות נוספות קטלניות יותר, אין סכנת נפשות "לפנינו" אלא אם כן הנסיבות הן כך שהצלת הבוזים תעודד התקפות על יהודים לא רק במחנה שנשדד אלא במרחב כולו.

להצלת ציבור מאיום הפוגע ברמת בטחונו מותרות בשבת אפילו מלאכות שאינן מוגדרות כפעולות מלחמה.⁴ דוגמה להרחבת היתר בציבור:

מותר לכבות את הדליקה בזמן הזה מפני שיש שדרים בין קצת אומות ושוללים והורגים ולא גרע מעיר הסמוכה לספר (רמ"א או"ח סי' שלד סעיף כו).

2. הבחנה זו עושה הרוג'ובר בצפנת פענח הלכות שבת פרק כג הלכה כג. הוא מציין את התוספות סנהדרין כו ע"א ד"ה "משרבו האנסין ומאי נינהו ארנוא" הכותבים "דפיקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרעו ומתים בתפיסת המלך". מדבריהם לומדים שכאשר האיום הוא ציבורי "תפיסת המלך" היא פיקוח נפש. לעומת זאת הוא מציין את דברי המרדכי במו"ק פרק א רמז תתלו שברמה האישית אין פודים בשבת שבו שאיננו נתון בסכנה אישית.

3. רש"י עירובין מה ע"א ד"ה לספר.

4. מלחמה הותרה בשבת לכמה דעות. ראה הרב שלמה גורן משיב מלחמה (האדירא רבה, תשמ"ג) חלק א סי' ב "לחימה בשבת באספקלריה של ההלכה" מעמ' פח. ראה הרב אורי דסברג/הרב ישראל רוזן השבת במשטרה תחומין ב בעמ' 72.

זאת אף שאין וודאות שאכן יש עכשיו מי שנמצא בסכנה, וגם אין "רוב" התומך בהנחה זו (תרומת הדשן סי' נח).

המשנה ברורה (סי' שלד ס"ק עג) כתב שמעיקרון זה למדו היתר לכבות דליקה "בכל מקום", גם כשלא ידוע שנמצא במקום "זקן או חולה שאין יכול לברוח" וגם כשאין סכנה מהתקפות של גויים.

ההסבר להשוואת הפוסקים בין דליקה לבין עיר הסמוכה לספר הוא לענ"ד שבדומה לנכרים שבאו לבזוז את ערי ישראל, גם דליקה משתוללת פוגעת ברמת הביטחון של הציבור. לכן רק ידיעה ברורה שאין בכל הציבור מי שעלול למות מהדליקה מאיינת את החובה לכבות את הדליקה. לעומת זאת אילו הדיון היה ברמה של פיקוח נפש פרטי, היה מותר לחולה או לזקן באותה העיר למלט את עצמו מהדליקה תוך עשיית מלאכה דאורייתא רק כשהדליקה כבר נעה לכיוונו באופן כזה שהוא באופן אישי נמצא בסכנה, ולא מיד כשנודע לו על דליקה בעיר.

דוגמה אחרת: אסור למי שמטפל בחולה שאין בו סכנה, לעשות בשבת מלאכה דאורייתא לרפואתו, גם אם מיעוט זניח מהחולים במחלות אלו עלולים למות מהסתבכויות שלהן, כל עוד מדובר בהסתברות של "אחד לכמה רבבות" (ראה חיד"א, חיים שאל חלק ב סי' כה). עם זאת, ברמה של סכנה ציבורית מותר לבתי החולים להגדיל את צוותם בשבתות בעונות בהן ריבוי החולים במחלות אלו בכלל האוכלוסייה מגדיל את ההסתברות שהתפוסה בבתי החולים תגדל עקב הסתבכויות שלהן. זאת גם אם הגדלת הצוותים כרוכה באיסורי דאורייתא. בלשון החזון אי"ש: "חולי מהלכת הוור" כאויבים שצרו על עיר ספר" (חזו"א אהלות סי' כב אות לב; אבלות סי' רח אות ז).

כאשר ההסתברות שחולה מסוים ייהפך לחולה שיש בו סכנה היא זניחה, היא לא מצדיקה התערבות הכרוכה בחילול שבת דאורייתא; אך ההסתברות להגעת חולים במספר גדול מהרגיל שיזדקקו לתוספת כוח אדם רפואי היא כמעט וודאית ומחייבת פעולה ציבורית. על פי עיקרון זה התיר הרב שלמה זלמן אויערבאך (שו"ת מנחת שלמה חלק ב סי' לו עמ' קד ד"ה וכמו) סיורי משטרה בשבת "בעיר גדולה שאוכלוסייה מרובים"⁵. אף שעל פי ההסתברות ביטול כל סיור בפני עצמו לא אמור לגרור אחריו פגיעה בנפש, לא ההסתברות לסכנה בביטול סיור בודד היא זו שקובעת את נחיצותה. בדומה לחולה שיש בו סכנה שנקבעה לו סידרת טיפולים, גם אם ביטול אחד מהם לא אמור לסכן את חייו על פי ההסתברות, בכל זאת מותר לבצע את הטיפולים גם בשבת⁶, כך גם הציבור המאיים מחוייב לדאוג למעור של

5. לשון כמעט זהה לזו של בעל תורת חיים המתאר את ייחודה של נהרדעא. ראה דברי הרב שאול ישראלי **עמוד הימיני** שער א סי' יז – הביטחון הפנימי במדינה בשבת.

6. ראה שולחן ערוך או"ח סי' שכח סעיף ד ונושאי כליו. ראה להלן פרק ד.

סיוורים המבטיח את שלומו ברמה הרצויה⁷ גם בשבת. כששוטר יוצא לסוור, או כשנהג אמבולנס או רופא או כבאי מתייצב למשמרתו, הוא משתתף **במצווה מתמשכת אחת** המוטלת על הציבור לשמירת רמת הבריאות, הביטחון או הבטיחות שלו – **מצווה שהתחילה טרם משמרתו ולא תסתיים בסופה**.

כשרנים בהתמודדות שהיא באחריות הציבור, מתייחסים לכל הסכנות הנקודתיות כאיום אחד על הציבור, אותו רואים כ"חולה שלפנינו". הטיפול בבעיות ביטחון – מלחמה ושיטור – הוא על פי ההלכה באחריותם של המלך⁸ ושל הציבור⁹. גם בתחום הרפואה והבריאות בני העיר כופים זה את זה לבנות בית חולים לחולים עניים¹⁰, "וכן נהוג בכל תפוצות ישראל" (ערוך השולחן חו"מ סי' קסג סעיף א)¹¹. כמו כן תלמיד חכם אינו רשאי לדור בעיר שאין בה רופא (סנהדרין יז ע"ב; רמב"ם הלכות דעות פרק ד הלכה כג). בימינו מנהג ישראל בכל מקום הוא להקים מערכות בריאות, כבאות והצלה ציבוריות. מכיוון שעל הציבור ולא על היחיד מוטלת החובה לדאוג לכך שמספר הרופאים יספיק לצרכיו, אוסר הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סי' קנה) על כהן ללמוד רפואה – לימוד הכרוך במגע עם מתים, גם אם לא היה שום רופא בעולם. כשיש מחסור ברופאים האדם הפרטי איננו חייב לנטוש את תכניותיו וללמוד רפואה – האחריות היא ציבורית בלבד¹².

עם זאת, גם כשיחידים יוזמים את הקמתם של גופים השומרים על שלומו של הציבור בתחומים שאחראי להם הציבור, וגם בפועל נעזר בהם הציבור – לדוגמה: רופא מקומי "הקבוע לרפאות בשכר" המוזעק לקריאותיהם של תושבי המקום (כבשו"ת חתם סופר חלק ה השמטות סי' קצד) או קבוצת הצלה של מתנדבים הנותנים שירותי החיאה (כבשו"ת אגרות משה או"ח

7. רצויה ולא דווקא מרבית. כל ציבור דוחה את הטיפול באיומים הנראים לו פחות לוחצים גם אם יש בהם סכנת נפשות אמיתית. אסור לרוקן את קופת הציבור כיוון ש"דווקא דציבורא בכלל פיקוח נפש" (שו"ת חתם סופר חלק ה, חו"מ סי' קעז). **לכן גם לשמור על שלומו ובטחונו של הציבור לא מחללים את השבת כשהאיום אינו לוחץ במידה שהיתה מחייבת פעולה מיידית ביום חול**. ראה הרב יהושע בן מאיר במאמרו "תוקפם של הוראות בטיחות בצה"ל" **תחומין** ד' עמ' 249 בשמו של הרב ש"ז אויערבאך. ובשו"ת **מנחת שלמה** חלק ב סי' לו עמ' קה ד"ה ולענין.

8. רמב"ם הלכות מלכים פרק ג הלכה י ופרק ד הלכה י; מו"נ ג: מא.

9. שולחן ערוך חו"מ סי' קסג סעיף א.

10. ראה שו"ת **ציץ אליעזר** חלק ה רמת רחל סי' כד אותיות ג-ו שעל הקהל לדאוג לרפואתו של מי שאינו מסוגל לשלם לרופא.

11. ראה שו"ת **מהריט"ץ חרשות** סי' לה מדבריו משמע שבני העיר כופין זה את זה לכל צורך ציבורי שהתקבל כמנהג "בכל תפוצות הגולה".

12. אדם פרטי הרואה את תחילתה של דליקה בעיר חייב לפעול למען הציבור ולכבותה גם בשבת. כהן יהיה חייב להיכנס לבית שיש בו מת כדי לכבות את הדליקה. במקרה זה האיום "בחר" בו כשליח הציבור.

חלק ד סי' פ ושו"ת שבט הלוי חלק ו סי' כו) – נקבעים נהלי הפעולה שלהם בשבת מתוך בחינת הנחוץ והרצוי לשמירת רמת הביטחון הציבורי.¹³

ג. 'סופן משום תחילתן' לא מתיר איסורי תורה ואף לא כל איסור דרבנן

במקרים מסוימים המוזכרים בש"ס התירו חז"ל למי שמקיים מצווה לעשות לאחר קיומה מעשה שכשלעצמו היה אסור מדרבנן "סופן משום תחילתן" (ביצה יא ע"ב) – כדי שלא יימנע מלקיים את המצווה. ההיתר מציל אותו מהפסד שהיה נגרם לו מהמצווה שקיים. כלל זה איננו מתיר איסורי דאורייתא (רמב"ן עירובין מג ע"א ד"ה "מי שהוציאוהו", מגן אברהם סי' תצז ס"ק יח בשם הב"ח; נשמת אדם חלק ב-ג כלל צא ס"ק א). הוא גם לא מתיר כל איסור דרבנן.¹⁴

רבן גמליאל הזקן התיר לעדי החודש שיצאו מחוץ לתחום שבת וכן לכל מי שיצאו מחוץ לתחום שבת ברשות – לשם מצווה או לשם הצלה, ללכת אלפיים אמה לכל כיוון בתום משימתם (ראש השנה פרק ב משנה ה). לדברי התוספות (עירובין מד ע"ה ד"ה "כל היוצאין"; ראש השנה כג ע"ב ד"ה "שיהו מהלכין") והרשב"א (ביצה יא ע"ב ד"ה "כפולוגתא") סיבת התקנה היתה "התרת סופן משום תחילתן".¹⁵ הרמב"ן בעירובין (שם) מסביר שלא התיר רבן גמליאל בתקנה זו איסור דאורייתא: "וכי בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה אלא בשב ואל תעשה?" גם מי שכבר יצא מתחום שבת דאורייתא או שהתקרב לגבול התחום דאורייתא והליכה של עוד אלפיים אמה מוציאה אותו מחוץ לתחום – איננו עובר על איסור תורה עד שהולך את כל אורך תחום השבת באיסור (רמב"ן שם).¹⁶

עם זאת, אף על פי שאין איסור דאורייתא בהליכה שהיא פחות מ"ב מיל, לא התיר רבן גמליאל הליכה מעבר לאלפיים אמה. ההיגיון שעומד מאחורי ההיתר של אלפיים אמה ותו לא נרמזו בלשון המשנה (שם): "הרי אלו כאנשי העיר": "כיון שהלכו ברשות הרי המקום שהגיעו לו כאילו קנו בו שביתה בין השמשות ודבר ברור הוא".¹⁷

13. לעומת זאת, אף על פי שהנהלים הציבוריים מסתמכים על הנחה שבמקרים רבים יטופל אדם בשלב ראשון ברמה הפרטית על ידי עצמו או קרוביו, מטפלים אלה הראשונים עוסקים כל אחד בפרט ולא במתן מענה לסכנה הציבורית.

14. ראה שו"ע או"ח סי' תצט ואנצ' תלמודית כרך יא ערך "התירו סופן משום תחילתן".

15. רבנו יהונתן על הרי"ף עירובין יב ע"א ד"ה "אם היו תחומין" מסביר שהסיבה היא "לא להכשילן לעתיד לבוא". היתר "סופן משום תחילתן" כלול בעיקרון הרחב יותר של "לא להכשילן לעתיד לבוא" וראה יומא עז ע"ב בהיתר החזרה במים ביוה"כ של מי שעבר את המים כדי להקביל את רבו. החתם סופר (שו"ת חתם סופר או"ח סי' רג) משתמש בשני המושגים כנרדפים. [אך ראה בספר רפואה מציאות והלכה, סימן ח, פרק ה. -- העורך]

16. ולדעת התוספות ישנים על יומא סז ע"א ד"ה בא (מודפס ב- סח ע"א) לאחר שיצא מתחום דאורייתא שוב אין אפשרות לאדם באותה השבת לעבור על איסור דאורייתא של תחומין אפילו בהליכה ארוכה של יותר מ"ב מיל – ראה אגודת אוזב לרבי זאב מביאלא חלק ב קא ע"א ס"ק א. לדעה אחרת ראה מנחת חינוך מצוה כד אותא ד"ה "והנה".

17. מגיד משנה הל' שבת כז, טז. וכן בריטב"א ראש השנה כג ע"ב ד"ה "התקין רבן גמליאל".

ד. היתר לחלל שבת עכשיו "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא"

השיקול ש"לא להכשילן לעתיד לבוא" מתיר לעדים לעלות לירושלים בשבת להעיד על חידוש הלבנה אף כשהלבנה נראתה בעליל (ראש השנה פרק א משנה ה) ואף אם כבר עברו אותם בדרך לירושלים ארבעים זוגות אחרים של עדים (שם משנה ו). הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סי' עט אות ג) מסביר ש"מה שאמרו לשון 'נמצאת מכשילן' לא תקנה אלא שהוא טעם לפרש כן דין התורה". השיקול של "כדי לא להכשילן לעתיד" קובע את היקף המצווה בהווה:

וראי הוי חיוב התורה שילכו להעיד בכל אופן אף שיסברו שאין צורך להם כיוון דעל כל פנים אפשר הוא... שעדיין יש צורך בעדים.

לעומת זאת, כשנודע שכבר נתקדש החודש אין היתר לעדים לחזור למקומם מטעם "שלא להכשילם לעתיד לבוא". זאת משום שאין בחזרה למקומם קיום מצווה בהווה; זו נסתיימה עם קידוש החודש בבית הדין. הבחנה זו של הרב פיינשטיין עולה מסוגיות התלמוד (שבת קלג ע"ב; מנחות סד ע"א) שדנו במחלוקת רבי יוסי וחכמים האם בשבת יוצאים העדים להעיד כשנראתה הלבנה בעליל:

תנו רבנן: המל, כל זמן שהוא עוסק במילה – חוזר בין על הציצין המעכבין את המילה בין על הציצין שאין מעכבין את המילה. פירש – על ציצין המעכבין את המילה חוזר, על ציצין שאין מעכבין את המילה אינו חוזר... אמר רב אשי: הא מני – רבי יוסי היא, דתנן: בין שנראה בעליל ובין שלא נראה בעליל – מחללין עליו את השבת. רבי יוסי אומר: נראה בעליל – אין מחללין עליו את השבת (שבת קלג ע"ב).

רש"י על אתר מסביר שרב אשי העלה את האפשרות שרבי יוסי הוא זה האוסר חזרה על ציצין שאינם מעכבין **אע"פ שבהסרתם יש מצווה מכיוון** שאין בהם "צורך גבוה" (רש"י ד"ה ר' יוסי אומר). זאת בדומה לעדים שראו את חידוש הלבנה בעליל שרבי יוסי אוסר עליהם לצאת בשבת להעיד: **"אף על גב דאיכא מצווה, כיוון דלאו לצורך גבוה הוא – לא מחללינן"** (רש"י שם). לרבי יוסי מצוות קידוש החודש במועדו דוחה אמנם את השבת אך כשהיא מתקיימת גם ללא תוספת מיותרת של מלאכה, אסור להרבות במלאכה.

חכמים חולקים על רבי יוסי בדיני קידוש החודש ומחייבים יציאת העדים בשבת אף כשנראה חידוש הלבנה בעליל; כפי שראינו אפילו רבי יוסי הודה שיש מצווה בהליכתם העכשווית ואסר את הליכתם משום שלא ראה בה צורך. בניגוד לדעתו – **חכמים רואים ביציאתם גם מצווה וגם צורך**

חשוב, "כדי לא להכשילם לעתיד לבוא" (מנחות סד ע"א). מותר להרבות במלאכה במצווה הדוחה שבת "כדי לא להכשילם לעתיד לבוא".

המסקנה מסוגיות אלו היא שהמקיים מצווה הדוחה שבת יקיים אותה בדרך הטובה ביותר¹⁸, כ"מצווה מן המובחר"¹⁹; **מעשה שהוא קיום המצווה בדרך המובחרת, אף הוא – כמצווה עצמה, דוחה את השבת.** הגר"א (יו"ד סי' רסו ס"ק כה) כותב שאין הבדל בעניין זה בין "דחיה" לבין "הותרה"²⁰.

בהתאם לעיקרון זה פוסק השולחן ערוך (או"ח סי' שכח סעיף ד) שבמסגרת הטיפול בשבת בחולה שיש בו סכנה "עושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול". הסיבה לכך היא ש"בחולה שיש בו סכנה מעולם אינו ידוע מה שיכול להשפיע עליו לרע דגם אם מניעת הדבר אינו גורם סכנה עכשיו אבל יכול להיות מאד שע"י מניעת הדבר לא ירגיש טוב ויבא לחולשת הגוף ולא יכול להתגבר על עצם המחלה שהיא של סכנה" (שו"ת שבט הלוי חלק ח סי' עא)²¹. גם לפוסקים החולקים על השולחן ערוך ואינם מתירים "כל שרגילים לעשות לו בחול", "בדבר שיש חשש שע"י מניעת דבר זה ייחלש ויכבד חליו מחללין עליו השבת" (ביאור הלכה סי' שכח ד"ה כל שרגילים).

השולחן ערוך (אורח חיים סי' שכח סעיף יב) מחייב גדולי ישראל לעשות מלאכה בשבת לשם פיקוח נפש ואין להם לחפש נכרי שיעשה את ההצלה במקומם. הסיבה לכך היא "שמא יבא הדבר שכשלא ימצאו עובדי כוכבים

18. ראה שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון אות לד (מובא בשו"ת מנחת שלמה חלק א סי' ח) המסיק מהסוגיה בסנהדרין כו ע"א שבתקופות בהן נאלצו עניים לעבד את השדות בשמיטה כדי שיוכלו לשלם את המסים שלהם לשלטון ולא ישבו בכלא הוטלה חובה גם על העשירים לעבד את שדותיהם כדי שלא יתביישו העניים, ובעקבות זאת יימנעו מלעבד את השדות ויסתכנו. מדבריו למד הרש"א בשו"ת מנחת שלמה סי' ח שאסור לאדם הבודד להחמיר על עצמו כנגד הנימוק "כדי לא להכשילם לעתיד לבוא": "שאם יהיו כאלה שיפקקו בהיתר זה וירצו להחמיר יבואו גם אחרים להחמיר בזה כדי שלא יהיו נראים כקלי דעת ונמצא שאתה מכשילן לעתיד לבוא ואתי לידי סכנה" (עמ' נח). שונה עמדתו של הרב הלפרין בספר **אסיא ד עמ' 66** (וכן ב"חזרת רופאים וצוותי רפואה מפעולת הצלה בשבת" בספר **רפואה, מציאות והלכה** מכון שלזינגר תשע"ב 2011 בעמ' 76): "מי שמכיר בעצמו שחשש זה לא קיים לגביו והוא לא יימנע מלצאת בעתיד, לא רק שיש טעם בהחמרה על עצמו בהימנעות לשוב לביתו אלא שיתכן שאף אין לו היתר לשוב לביתו תוך חילול שבת". הדברים בספר **אסיא ד** נכתבו לפני הוצאתו לאור של שו"ת מנחת שלמה. אמנם כבר הגרי"א הלוי הרצוג קדם והבדיל בין מי שלגביו אין חשש הכשלה בעתיד לבין מי שלגביו יש חשש כזה (**התורה והמדינה**, ה-ו (תשי"ג), עמ' כו-כו; שו"ת **היכל יצחק** או"ח סימן לב, פסקה א, אות ד), צוין בספר **רפואה מציאות והלכה**, סימן ח, פרק ה. וראה להלן פרק ז.

19. ראה ירושלמי פסחים פרק ו הלכה א שם המסקנה היא שרבי ישמעאל במנחות ורבי ישמעאל בן ברוקה בפסחים סבורים ש"מובחר דוחה" אך "מובחר מן המובחר" אינו דוחה ומכאן שלרבנן החולקים עליהם גם "מובחר מן המובחר" דוחה. ראה הרידב"ז שם, ושפת אמת למנחות סג ע"ב ד"ה "בגמרא".

20. ראה **ערוך השולחן** יו"ד סי' רסו סעיף כה בהסבר דברי הגר"א. אמנם יש איסור להרבות בשיעורים ו"כל מה שמצינן למעוטי בחילול עדיף". אך כשמצווה מן המובחר מחייבת להרבות, "אחד שבת ואחד חול" כלשון המשנה במנחות (פרק י משנה א) המצוטט בדברי הגר"א.

21. וכן בשו"ת **מנחת שלמה** חלק ב-ג סי' לו אות א: "כל שהוא חולה שיש בו סכנה מצווה עלינו לחזקו ולהברותו בכל מאי דאפשר כדי שיוכל מהר להתגבר על רודפו".

וקטנים לא ירצו לחלל את השבת ע"י גדולי ישראל²². גם כאשר אפשר להציל את האדם שבסכנה על ידי נכרי אין בכך כדי לשנות את מעמדו של המסוכן למי שאיננו בסכנה²³. מכיוון שהמלאכה נעשית כחלק ממצוות ההצלה הדוחה שבת, ראוי לקיימה בדרך שלא תפגע בעתיד במסוכנים אחרים. החשש לעתיד גם הוא "נכלל בכלל של פיקוח נפש דוחה" (שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' ז אות א).

לדעת הרמב"ם דוגמה לעיקרון זה נמצאת בתוספתא (עירובין פרק ג הלכות ה-ו):

בגלל "מעשה שהיה" "התקינו" שמי שיצאו להציל את עיירות ישראל יחזרו על כלי זינם לבתיהם ולא ישאירו, בהגיעם לעיר, את כלי זינם בבית הסמוך לחומתה:

גוים שבאו על עיירות ישראל יוצאין עליהן בזיין ומחללין עליהן את השבת... בראשונה היו מניחין זינן בבית הסמוך לחומה. פעם אחת חזרו עליהן והיו נדחקין ליטול את זינן והרגו זה את זה. התקינו שיהא כל אחד ואחד מחזיר לביתו.

תקנה זו לא קבעה שיש בהשארת כלי הזינן בבית שמור ליד החומה סכנת נפשות של ממש המצדיקה כשלעצמה מלאכה בשבת²⁴. הרי עברו שנים רבות בהן נהגו להשאיר את הנשק בבית שליד החומה עד שפעם אחת התרחש אסון. זאת ועוד: אילו היה מדובר בסכנה של ממש לא היה בהיתר להחזיר כלי הזינן לבית המצילים "תקנה".

הרמב"ם כותב שחוזרים למקומם בכלי זינם "כדי לא להכשילן לעתיד לבוא" (הלכות שבת ב כג)²⁵. "להכשילן" – ולא "לסכנם". הנחת כלי הזינן במקום מרכזי אחד היתה מכשילה את יציאתם של המצילים אם היה מתעורר צורך לכך באותה שבת; כדי לא להידחק, רבים היו מתמהמהים ומתרחצים זאת לעצמם בכך שיציאתם היתה מסכנת אחרים. התמהמהות זו היתה פוגעת במצווה לצאת לעזרת ערי ישראל שצרו גויים עליהן: "אסור להן להתמהמה

22. ר"ן על הרי"ף יומא ד ע"ב בדפי הריף מובא בבית יוסף או"ח סי' שכח סעיף יב.
23. ראה שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' ז. ברם הרב פיינשטיין סבור שנוכחותו של גוי שיכול להציל משנה את מעמדו של החולה והוא שוב לא נמצא בסכנה (אגרות משה חו"מ חלק ב סי' עט אות ג). לכן לדעתו כשמציל לא-יהודי נוכח במקום אסור לגדולי ישראל לעבור על איסור להציל את החולה. אך כשניתן למצוא מציל לא – יהודי תוך זמן קצר, "נאסרו מלחשוב ומלאמוד כלל שמא אפשר לעשות בהיתר לאחר שעה קטנה" מכיוון ששקול זה לא יכשיל רק לעתיד לבוא אלא גם בהצלה העכשווית.
24. וכן בשו"ת מנחת שלמה סי' ח. ראה ח"י הרשב"א ביצה יא, ב ד"ה "בפלוגתא לא מיירי", הערה 523 בהערת העורך (הרב ישראל סקלר) בשם הרב יוסף שלום אלישיב (הוצ' מוסד הרב קוק).

25. ראה ספר אסיא ד עמ' 63-64 (ובספר "רפואה, מציאות והלכה" עמ' 73-74) ארבע תמיהות על דברי הרמב"ם ותשובת הרב הלפרין לתמיהות אלו.

למוצאי שבת, וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" (רמב"ם שם).

אמנם לדעת הגרש"ז אויערבאך חז"ל לא התירו למצילים לעבור על איסורי תורה מתוך חשש שללא התרתם יעלימו עין מחבריהם הנמצאים בסכנה,²⁶ אך היא כן מתירה למי שבהווה עסוקים במצוות הצלה הדוחה את השבת לקיימה בדרך שלא תכשיל אותם לעתיד לבוא ולא תגביר את הסכנה שיתממהו כששוב ייקראו להצלת חבריהם.

לרמב"ם אכן עסוקים החוזרים מהקרב במצוות הצלה הדוחה שבת: בהלכות מלכים משווה הרמב"ם, על פי הירושלמי (עירובין סוף פרק א), בין יציאת מחנה לקרב לחזרתו ממנו, ופוסק שארבעה הדברים בהם פטורים במחנה היוצא לקרב – פטורים מהם גם במחנה החוזר ממנו (הלכות מלכים ו יג).

הכסף משנה והלחם משנה (על הרמב"ם שם) מצביעים על הסוגיה בעירובין המתירה ליוצאים להצלת עיירות ישראל לחזור למקומם עם כלי זינם כמקור להלכה זו.

אמנם ארבעת הדברים הם כולם דרבנן בעוד שסוגיית החזרה בעירובין מתירה איסורי דאורייתא – הן הליכה מעבר לתחום שבת דאורייתא והן הכנסת נשק מרשות הרבים לרשות היחיד.

ונראה כי מכיוון שבמסכת עירובין הותרו איסורי דאורייתא לחוזרים מהקרב – לא משום שהם בסכנה ממשית – אלא משום שרואים בהם גם בחזרתם מי שעסוקים במצווה של הצלה ציבורית, מוכח שגם החוזרים מוגדרים "מחנה"²⁷.

החזרת כלי הזין לביתם של המצילים היה הנוהל הנהוג ביום חול ומכיוון שה"מעשה שהיה" הראה שיש בנוהל זה תרומה ביטחונית "תיקנו" אותו גם בשבת. בדומה לחולה שיש בו סכנה ש"עושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול" (ואף למחמירים עושים לו כל שיש חשש כלשהו באי-עשייתו). משהוכלל הנוהל במצוות ההצלה כמצווה מן המובחר, הפעלתו איננה מותנית בהערכת הסכנה בכל מקרה ומקרה. לכן ישיבו המצילים את כלי זינם לבתיהם גם אם יחזרו העירה קרוב לצאת השבת.

26. שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' ח ד"ה "ורק להיפך", בניגוד לדעת הגר"מ פיינשטיין, המתיר גם איסור תורה מחמת החשש של הכשלה בעתיד.

27. ראה ספר אסיא ד עמ' 60 (מובא בשינויים קלים בספר "רפואה, מציאות והלכה" עמ' 70): "תוקף הפטור מארבעת הדברים היא כל זמן שהיוצאין למלחמה מאורגנים במסגרת "מחנה" ושם 'מחנה' עליהם". לפי"ז, יתכן שגם כשהמחנה כולו מתפזר הביתה, דרך הפיזור של מחנה צבאי נגזרת משיקולים צבאיים ולכן שם "מחנה" חל על החיילים המשתחררים.

ה. הסיבה להבחנת התוספתא בין יוצאין להציל עיירות ישראל למצילים אחרים

התוספתא בעירובין (פרק ג הלכות ה-ח) מפרידה את דינם של היוצאים להצלת עיירות ישראל מדינם של מצילים אחרים, ביניהם היוצאים להצלת עיר שהקיפה גויים או בנוסח אחר: גייס²⁸. נראה מההקשר שהכוונה היא לעיר שאיננה ישראלית אך גרים בה גם יהודים שיש למלטם, ורק על הראשונים מסופר שהמצילים חוזרים למקומם. הרמב"ם בהלכות שבת פרק ב (הלכות כג-כד) שומר על הפרדה זו ומתיר רק ליוצאים להציל עיירות ישראל לחזור למקומם עם כלי זינם וזאת, כפי שראינו "כדי לא להכשילן לעתיד לבוא". הוא אינו מגביל את ההיתר למצב בו "יד הגויים תקיפה"²⁹.

בהלכות שבת פרק כז (הלכה יז) מתיר הרמב"ם למצילים האחרים (היוצאים להצלת עיירות ישראל אינם מוזכרים) לחזור הביתה עם נשקם רק "אם היתה יד הגויים תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו".

מה עומד ביסוד הבחנה זו? במה שונה הצלת עיירות ישראל ממקרי ההצלה האחרים המוזכרים בתוספתא וברמב"ם?

התשובה לשאלה זו קשורה לענ"ד³⁰ בתשובה לשאלה אחרת: מבין כל האירועים המחייבים הצלה בשבת מדוע רק הצלת עיירות ישראל מתוארת בתוספתא וברמב"ם בלשון רבים? אכן לשון רבים מתאימה רק להצלה זו: היציאה להגנת ערי ישראל היא בהגדרה חלק ממצווה המחייבת בקביעות את כלל הציבור להיות בכוננות מתמדת להגן על עיירות ישראל ולהרתיע כל תוקף אפשרי. המצווה איננה מסתיימת עם הצלחה בקרב על עיר אחת³¹. חזרתם של המצילים לבתיהם עם כלי זינם כדי לא להכשילם לעתיד לבוא היא קיום המצווה המוטלת על הציבור עכשיו ובאופן קבוע בדרך מתוקנת שלא תפגע בהמשכה של המצווה בה הם עסוקים בהווה.

28. הרמב"ם בפרק ב הלכה כד והשולחן ערוך או"ח סי' שכט סעיף ח המביאים את האירועים שבתוספתא המחייבים התערבות בשבת משמיטים את הפסקה הזו.

29. ראה שו"ת שבט הלוי חלק ו סי' כו הכותב שמוכח מהתוספתא שגם כשיד ישראל תקיפה חוזרים היוצאים להצלת עיירות ישראל למקומם אף באיסורי דאורייתא.

30. בפרק ז להלן נציג את ההסברים שנתנו הרב משה פיינשטיין והרב שלמה זלמן אויערבאך לשאלה זו.

31. ראה שבת יט ע"א: "ת"ר אין צריך על עיירות של נכרים פחות משלושה ימים קודם השבת ואם התחילו, אין מפסיקין". וכן ברמב"ם שבת פרק ב הלכה כה. ובתוספתא עירובין פרק ג הלכה ז: "מחנה היוצאה למלחמת הרשות אין צריך על עיר של גוים פחות משלושה ימים קודם לשבת ואם התחילו אפי' בשבת אין מפסיקין". נראה שאם התחילו מכבר במלחמת רשות על "עיירות של נכרים", רשאים לפתוח במצור על עיר בודדת בתוך המערכה הרחבה יותר גם בפחות משלושה ימים קודם השבת. ראה שו"ת היכל יצחק חלק או"ח סי' לו ד"ה לשאלה ג.

לעומת זאת, מי שהציל יהודים מסכנה אחרת – "נפשות ישראל"³² מיד גויים או מן הנהר, או מן המפולת" (הלכות שבת כז יז), "ספינה המטרפת בים או עיר שהקיפה נהר... ואפילו יחיד הנרדף מפני הגויים או מפני נחש או דוב שהוא רודף אחריו להרגו" (שם ב כד) – סיים את מצוותו עם הצלת אותם היהודים שהיו בסכנה. ההצלה היא ממוקדת ואיננה חלק ממצווה מתמשכת. בדומה למי שיצא ברשות להעיד על חידוש הלכנה ונתבשר לו בדרך שכבר קידש בית הדין את החודש, תיקן רבן גמליאל הזקן למצילים אלה אלפיים אמה בלבד כל עוד ידן התקיפה של הגויים איננה מאיימת עליהם³³ (הלכות שבת פרק כז)³⁴.

היתה ידן של אומות העולם תקיפה, אזי גם עדי החודש המפחדים לשהות במקום שסיימו את המצווה רשאים לחזור למקומם עם כלי זינם. גם אם בדרך הביתה יעברו במקומות שהם מבחינה אובייקטיבית בטוחים לא פחות מביתם מותר להם להגיע הביתה כל עוד לא יצאו לאזור בו יד הגויים איננה תקיפה³⁵. מצווה עליהם להציל את עצמם מסכנה וגם את מצווה זו

32. גם כאן יש לשון רבים. פשוט הוא שאם נפשות אלו המאוימות מצויות במקומות שונים, מעבר המצילים ממקום למקום הוא חלק ממצוות פיקוח נפש. אם יש איום מתמשך על קבוצה מסוימת, דינם של המצילים יהיה זהה לדינם של היוצאים להצלת עיירות.

33. מדברי הרמב"ם משמע שכאשר יד הגויים איננה תקיפה, ויצאו מצילים עם כלי זין להציל יהודי "מפני הנחש או הדוב", אסור להם עם סיום משימתם, לטלטל את כלי הזין שלהם ברשות הרבים בתוך אלפיים האמה שהתקין להם רבן גמליאל. הב"ח או"ח סי' תז סעיף א המתיר את טלטולו של כלי הזין בתוך אלפיים אמה כותב רק על מי שהציל יהודי מאוביו. אף שהניסו אותם המצילים, יש חשש שמא יחזרו, וכן במשנה ברורה סי' תז ס"ק י. במקרה זה העיקרון המנחה הוא שמותר בשבת ללכת לכל מקום אליו היה מותר ללכת אילו לא היה איום אנושי על ההולך ולהתגונן מהאיום גם על ידי מלאכות האסורות בשבת. שונה איום אנושי מאיום טבעי בכך שהמאיים, הפועל מתוך בחירה, הוא האחראי ליצירת המצב של פיקוח נפש המחייב חילול שבת ולא ההולך המאיים. ראה שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' ז דף מט ע"ב-ג ע"א.

34. לרמב"ם הקושיא של הגמרא בעירובין מה ע"א המצביעה על סתירה בין תקנת רבן גמליאל הזקן לבין המשנה בעירובין מד ע"ב: "הרי הן כאנשי העיר, ויש להן אלפים אמה לכל רוח. ותו לא? והא אמרת: כל היוצאין להציל חוזרין למקומן, אפילו טובא!?" מופנית נגד הלשון "כל היוצאין להציל". מתקנת רבן גמליאל אנו למדים שישנם מצילים שלא חוזרים למקומם. תקנת רבן גמליאל איננה שוללת אפשרות שיש מצילים החוזרים למקומם. ראה שו"ת אגרות משה או"ח חלק ד סי' פ עמ' קסא ד"ה "אבל אמר" הכותב: "תנן במתני' דכל היוצאין להציל, דמשמע דאיכא דבר שכולן שווין".

לדעת הרמב"ם תשובת רב יהודה אמר רב שם: "שחוזרים בכלי זין למקומם" תוך ציטוט דברי התוספתא המספרת על "מעשה שהיה" בעקבותיו התקינו שלא להשאיר את הנשק בבית הקרוב לחומה פירושה ש"כל היוצאין להציל" הרשאים לחזור למקומם – כגון היוצאים להצלת עיירות ישראל המוזכרים בתוספתא – רשאים לקחת איתם את כלי הזין שלהם עד ביתם. רב נחמן בר יצחק בתשובתו קובע שלא רק היוצאים להצלת עיירות ישראל אלא גם "כל היוצאין להציל" באזור בו יד הגויים תקיפה חוזרים למקומם, ו"למד ממנו להקל לכל מי שיצא ברשות" (פירוש המשניות לרמב"ם עירובין פרק ד משנה ג) שחזר למקומו כשיד הגויים תקיפה.

35. מתוך השוואה למי שהציל את חברו מהנחש או מהדוב ואין יד האומות תקיפה, שמדין פיקוח נפש ייצא ממקום המועד להתקפות דובים ונחשים אך יעצור כשיגיע למקום בו אין סכנה מהתקפה זו. הרמב"ם מתיר בפרק כז חזרה כש"יד הגויים תקיפה והיו מפחדים

עליהם לקיים "בדרך מובחרת" על ידי חזרתם למקומם, שם הם מכירים את סדרי הביטחון ומשתלבים בהם.³⁶

להבדיל מהרמב"ם, בדברי הטור (או"ח סי' שכט) והשולחן ערוך (או"ח סי' שכט סעיף ט) נעלמת ההפרדה של התוספתא: כל המצילים המוזכרים בתוספתא כלולים, ללא הנמקה, בהיתר לחזור למקומם בכלי זינם. עם זאת כשיד ישראל תקיפה מגבילים הטור (או"ח סי' תז) את "היוצא להציל חברו מיד אויביו" והשולחן ערוך (או"ח סי' תז סעיף ג)³⁷ את "כל היוצאים להציל נפשות ישראל מיד עובדי כוכבים או מן הנהר או מן המפולת" לאלפיים אמה בתום משימתם. מכיוון שהטור והשולחן ערוך בקבעם הגבלה זו לא הזכירו את מי שיצאו להציל עיירות ישראל, החתם סופר (שו"ת חתם סופר או"ח סי' רג) – הכותב ש"להולכים להציל לפיקוח נפש" הותרו איסורי דאורייתא "כדי לא להכשילן לעתיד לבוא" – לא ראה בהם מי שחולק על קביעתו זו.³⁸

ו. מצווה מתמשכת לעומת מצווה החוזרת על עצמה תכופות

הצלת עיירות ישראל מגויים שצרו עליהן היא מצווה מתמשכת וחזרתם של המצילים לבתייהם היא קיום המצווה בדרך המובחרת הדוחה את השבת. החתם סופר (שו"ת חתם סופר חלק ה סי' קצד) מתיר לרופא הנמצא בכוננות לאורך השבת לחזור אף הוא לביתו לאחר טיפול ביהודי בשבת, כנראה מאותה הסיבה – חזרתו היא חלק מקיום מצווה מתמשכת של הרופא לטפל בחולי העיר ואיסור לחזור היה עלול להכשילו ולגרום לו להתמהמה

לשבות במקום שהצילו ולא כש"יד הגויים תקיפה במקום שהצילו" – משמע שתקיפות היד של הגויים מאפיית את האזור כולו ולכן אדם מעדיף להיות במקומו – ראה **שמירת שבת כהלכתה** פרק לב סעיף לח ופרק מ סעיף נא.

36. ראה תוספתא עירובין פרק ג סוף הלכה ח: "הרי אילו מחללין את השבת ומצילין את עצמן".
37. ראה **בית יוסף** סי' תז שההלכה היא כשתי האוקימתות בעירובין מה ע"א – גם של רב יהודה אמר רב וגם של רב נחמן בר יצחק. את ההלכה של רב יהודה אמר רב מביא השולחן ערוך באו"ח סי' שכט ושל רנב"י שם בס"י תז.

38. וכמוהו הרב פיינשטיין בשו"ת **אגרות משה** או"ח חלק ד סי' פ והרב ואזנר בשו"ת **שכט הלוי** חלק ו סי' כו. ראה אסיא ד עמ' 69 (המובא גם בספר **רפואה, מציאות והלכה ולשון חכמים מרפא** עמ' 81) שגם הגרי"ז סאלאווייציק היה בדעה זו, וכן הרב הרצוג בשו"ת **היכל יצחק** או"ח סי' לב (כפי שמציין הרב מנחם ולדמן בספר **אסיא** שם עמ' 71) וחזון איש (בספר **אסיא ט** עמ' 145, שם מובאים מספר "**אורחות רבינו** בעל ה'קהילות יעקב" דברי הגרי"י קנייבסקי בשם החזון איש "שאין לאסור" חזרת רופא לביתו בשבת). לעומתם פסקו הגר"ש קלוגר בשו"ת **ובחרת בחיים** סי' צט והגרצ"פ פרנק בשו"ת **הר צבי** או"ח חלק ב סי' י שאסור לרופא לחזור לביתו אפילו אם כרוך בכך רק איסור דרבנן. לדעות אלו רופא שבא לחולה או לבית החולים מחוץ לתחום דינו ככל מי שיצא מתחומו ברשות שתיקן לו רבן גמליאל אלפיים אמה כאנשי המקום שהגיע אליו ותו לא. הגר"ש"ז אויערבאך בשו"ת מנחת שלמה סי' ז-ח הסכים **להלכה** לדעות אלו שלא התירו לרופא לחזור לביתו אפילו באיסור דרבנן או לחרוג מאלפיים אמה לכל רוח שתיקן רבן גמליאל. אך **למעשה** התיר את חזרתו באיסורי דרבנן בלבד. (שו"ת **מנחת שלמה** סי' ח עמ' סג).

39. אין ראייה שהטור והשולחן ערוך חלקו על הבנת הרמב"ם את היחס בין שתי האוקימתות כפי שהסברתי אותו לעיל הערה 34.

לעתיד לבוא. לעומת זאת כשמיילדת יוצאת בשבת מחוץ לתחום כדי ליילד אסור לה לחזור הביתה בסיום עבודתה או כשייוודע לה שאין סיבה להגעתה. כמו כן עדים שיצאו בשבת להעיד על חידוש הלבנה אינם רשאים לחזור לבתייהם אם יודיעו להם שכבר קידש בית הדין את החודש.

כשגויים צרים על עיירות ישראל וכשרופא נמצא בכוננות הסכנה הכללית המחייבת את המצילים ואת הרופא לפעול למען הציבור נמשכת ללא הפסקה; היא לא נעלמת לא עם הצלת עיר אחת ולא עם ריפוי חולה אחד. גם שכרופאים או אחיות עובדים במשמרות, הם משובצים במערך כללי הנמצא בכוננות ללא הפוגה כדי לטפל בבעיה הציבורית הקבועה של שמירה על בריאות הציבור. לעומתם, המיילדת בימי קדם שהכירה את כל נשות הקהילה – גם אם היא היתה אחראית לעזור בכל הלידות במקום – ידעה ברוב ימות השנה שלא תהיינה לידות. הסכנה שאשה תלד ללא עזרה לא היתה סכנה מתמשכת וקבועה שחייבה כוננות לא של מיילדת מסוימת ולא של מערך מיילדות. זאת בדומה לקידוש החודש. כשנתקדש חודש אחד המצווה תמה עד לחודש הבא.

ז. הרב משה פיינשטיין והרב שלמה זלמן אויערבאך על הבחנת התוספתא

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' פ) מסביר את ההבחנה של התוספתא בין מי שיצא להציל עיירות ישראל מגויים שצרו עליהן לבין מצילים אחרים בדרך שונה ממה שהוצע כאן בפרקים הקודמים. על פי הסברו מי שיצא להציל עיירות ישראל ממצור היה סבור בצאתו שיוכל לשוב הביתה תוך השבת. כשעדיין העיירה במצור ולא חדרו אליה האויבים, המציל בטוח שבואם של כוחות הצלה יכריח אותם. אם ייאסר עליו לשוב לביתו בשבת ייתכן ולהבא יתרשל ולא יצא להצלה.

לעומתו, שאר המצילים כגון מיילדת ומי שמציל מדליקה, ידעו בשעה שיצאו מביתם שיתכן שיעבור זמן רב עד שישובו הביתה ולכן עיכוב הלכתי המונע את שובם עד מוצאי שבת לא יכשיל אותם לעתיד.

על אף שאינני ראוי להביע עמדה בנושא שדנו בו גדולי עולם קשה לי להבין את ההנחה שביסוד הסברו של הרב פיינשטיין לפיה היוצא לקרב כדי להסיר מצור בטוח מן הסתם שישוּב הביתה באותו היום. במאמץ להצדיק הנחה זו נדחק הרב פיינשטיין להעמיד את התוספתא ואת הרמב"ם באוקימתא שלא דיברו עליה המפרשים.

להלכה פוסק הרב פיינשטיין: "הצלה כזו שהיו סוברים שאפשר שיצטרכו לשהות שם יותר מיום השבת אסורין לחזור לבתייהן ואם הוא הצלה כזו שהיא רק לזמן קצר יהיו מותרין". על סמך זה התיר לאנשי "הצלה" מלאכות דאורייתא כדי לשוב לביתם בשבת.

הסברו של הרב שלמה זלמן אויערבאך (שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' ז אות ג) להבחנה בין היוצאים להצלת עיירות ישראל למצילים האחרים הוא שרק ל"יוצאים" למלחמה עם עכו"ם דין "מחנה". לכן רק להם מותר לחזור למקומם גם כשיד ישראל תקיפה – אך באיסורי דרבנן בלבד (בדומה לארבעה דברים שהותרו במחנה). שאר המצילים אין להם אלא אלפיים אמה בלבד כתקנת רבן גמליאל ואסור להם לחזור לביתם גם אם חזרתם כרוכה באיסורי דרבנן בלבד.

בניגוד לעמדתו העקרונית האוסרת חזרת מצילים לביתם אף באיסורי דרבנן, למעשה, מכיוון ש"כבר הורה זקן" – החתם סופר (שו"ת חתם סופר חלק ד סי' קצד), ומתוך חשש שבעקבות איסור היו רופאים שהיו נמנעים לצאת לטפל בחולים, התיר הרב אויערבאך את חזרתם של רופאים באיסורי דרבנן (שו"ת מנחת שלמה סי' ח עמ' סג).

הפשרה הזאת קשה לענ"ד משתי סיבות: א. החתם סופר מתיר חזרה גם באיסורי דאורייתא⁴⁰. ב. האם אפשר להשתית מערכת שלמה של רפואה ציבורית בשבת על בסיס דעה שרואים אותה מוטעית וסותרת סוגיה מפורשת?

ח. מציל שלא קיים לגביו חשש "שלא להכשילם לעתיד לבוא"

על פי ההסבר שלנו כל מי שעסוק במצווה מתמשכת הדוחה שבת רשאי לחזור לביתו לאחר מילוי משימתו אך רק אם עשוי להיות לחזרתו תועלת למצווה בה הוא עסק. החתם סופר (שו"ת חתם סופר חלק ה השמטות סי' קצד) אוסר על רופא שיצא בשבת לטפל בלא-יהודי לחזור לביתו בסיום הטיפול. התיר לו החתם סופר לעבור על איסורי דרבנן בלבד כדי לצאת ולטפל בלא-יהודי מכיוון שאי-יציאתו היה עלול לסכן את הקהילה היהודית כולה, "כעין סכנת הכלל". אך לדבריו אין חשש שאיסור לחזור לביתו היה מביא אותו לסרב בפעם הבאה לטפל בנכרים, סירוב שהיה מסכן את כלל הקהילה: מכיוון ש"גם הוא בסכנה, אדרבא עיקר הסכנה הוא על עצמו, ליכא למיחש שאם לא יתירו לו לחזור לא ילך פעם אחרת"⁴¹. לכן אסור לו לחזור לביתו גם כשחזרה זו כרוכה באיסורי דרבנן בלבד.

40. שו"ת חתם סופר או"ח סי' רג.

41. הרב שלמה זלמן אויערבאך (שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' ז אות ג ד"ה "אולם לענ"ד") כתב על דבריו אלה של החת"ס ש"עיקר דבריו צ"ע: וכי הדין של כל היוצאין שהתירו אותם לחזור מיירי דווקא כשרק אחרים הם בסכנה ולא כשהוא עצמו ג"כ בסכנה? וצ"ע". נראה שקושייתו מופנית לסיום דבריו של החת"ס שם: כ"שהולכים להצלת אחרים בהא איכא למיחש" ולא לקביעת החת"ס שאין חשש שהרופא יסרב בפעם הבאה לטפל בחולה נכרי. סירובו של הרופא "הקבוע לרפאות בשכר" לטפל בנכרי היה מסכן אותו באופן אישי – הגויים היו מחפשים אותו, הרופא שסירב לטפל בלא-יהודי, לפגוע דווקא בו.

זאת ועוד: עד שה"מעשה שהיה" האיר את עיני אבותינו לנזק שעלול להיגרם מאי-החזרת כלי הזין של המצילים לביתם גם כשיד ישראל תקיפה היו משאירים אותם בבית שליד החומה. הניסיון וההיגיון המעשי הם הקובעים אלה מהנהלים של משימת ההצלה הנהוגים ביום חול יופעלו גם בשבת.

השמירה על ביטחונה של מדינת ישראל וביטחון הפנים שלה היא מצווה מתמשכת. איש בשירותי הביטחון שיש לו משמרת בשבת לעיתים רחוקות – האם איסור על חזרתו בשבת בתום משמרתו יפגע בגיוס אנשים מתאימים לשירותי הביטחון בעתיד? התשובות לשאלות כעין זו חייבות להינתן על ידי אנשי המקצוע. בהעדר תשובה ברורה לא לכאן ולא לכאן, כשייתכן שלא תהיה להישארותו השפעה כלל על קיום המצווה בו הוא עוסק, מותר לו לחזור לביתו רק עם נהג לא-יהודי⁴².

בצבא מצפים מהמגויסים גם בסדיר וגם במילואים להישאר בתוך המסגרת והמשמעת הצבאית, לעיתים לזמן ממושך. גם בימי חול הנוהל איננו לשחרר הביתה חיילים בשעות שהם אינם במשימה או ככוננות. לכן בשבת החזרה הביתה אסורה מלבד במקרים נדירים בהם יראו בה המפקדים צורך מבצעי.

ט. עקרונות ומסקנות מעשיות

עקרונות –

(א) לפי הבנתנו את התוספתא על פי העיקרון של "מצוות הצלה מתמשכת", הנימוק "כדי לא להכשילן לעתיד לבוא" מתיר להרבות במלאכה דאורייתא בשבת רק כשבמלאכה זו מקיימים מצווה הדוחה שבת בדרך מובחרת אך לא מתיר איסור תורה כשהמצווה כבר הסתיימה, שלא כדעת החתם סופר והגר"מ פיינשטיין זצ"ל.

(ב) ההתמודדות עם סכנות קבועות המחייבת כוננות מתמדת היא מצווה מתמשכת שאיננה מסתיימת עם משמרת אחת או פעולת הצלה אחת. בדומה למי שיצאו להציל "עיירות ישראל", על החוזרים לפעול בדרך שלא תפגע בעתיד בקיום המצווה בה הם עוסקים.

(ג) נוהל הנהוג ביום חול כחלק ממצוות הצלה נוהגים בו גם בשבת כל עוד ייתכן והשמטתו פוגעת בהצלה וזאת גם אם ההסתברות לכך איננה יותר מחשש.

42. אמנם שו"ת **שבט הלוי** חלק ח סי' עא בשם שולחן ערוך הרב או"ח סי' שכח סעיף ד מתיר בשבת כשאין במקום לא-יהודי, גם ליהודי לעשות לחושיב"ס "כל שרגילים לעשות לו בחול". אך הסיבה להיתר שם היא שבחולה כזה "מעולם לא ידוע מה שיכול להשפיע עליו לרעה" וייתכן שהטיפול יסייע לחיזוקו. נימוק זה – שכל דבר יכול להשפיע – איננו קיים כאן.

מסקנות מעשיות –

(א) רופא או אחות או איש ביטחון או כבאי שהוזעקו לחולה, לבית חולים, לאירוע בטחוני או לשריפה. אם איסור על חזרתם יפגע ביכולת המערכת לגייס כוח אדם מתאים לתפקידים אלה, לשמור על כוח אדם מתאים לאורך זמן, או מפריע לקיומה של מצוות ההצלה המתמשכת בדרך אחרת, אזי עם סיום משמרתם הקבועה יותר להם לחזור לביתם ברכבם בהעדר אפשרות אחרת.⁴³

(ב) אם המשמרות או הכוננויות שלהם אינן שכיחות ולכן לא ברור שאיסור על חזרתם יכול בכלל לפגוע בקיום המצווה לטווח הארוך, מותר להם – בהעדר אפשרות להשיג חוות דעת מקצועית – לחזור הביתה רק עם נהג לא יהודי.

(ג) כשהמשמרות או הכוננויות הן נדירות עד כדי כך שברור שגם אם יחויבו להישאר במקומם לא יהיה לכך השפעה כלשהי לטווח ארוך על קיום המצווה הציבורית, עליהם להישאר במקום ודינם לעניין איסור תחומין הוא כבני המקום בהם הם נמצאים.

(ד) על אמבולנס של מד"א שהסיע חולה לחזור לתחנה שלו גם כשהסתברות לפגיעה בנפש אם לא יחזור היא קטנה עד מאד.

(ה) חולה ששוחרר מבית החולים בשבת או שעבר טיפול רופא בשבת ושוחרר, מותר לו לחזור בשבת לביתו בכוחות עצמו או עם נהג יהודי רק אם אובחן כחולה שיש בו סכנה שמבחינה רפואית חזרה זו משלימה את הטיפול שקיבל, "לחזקו ולהברותו"⁴⁴ כדי למנוע שובה של הסכנה.

(ו) מותר לחולה שאין בו סכנה לחזור לביתו רק עם נהג לא-יהודי ורק אם חזרה זו נחוצה ללא דיחוי, "בשבת עצמו", לרפואתו (משנה ברורה סי' שכח ס"ק מו).

(ז) **בכל מקרה אחר על המטופל המשוחרר לנהוג כבני המקום בו הוא נמצא.**

43. אמנם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל כתב שאין להתיר נסיעה בקביעות על ידי יהודי (גם כשזו מותרת לדוגמה – כדי לא להשאיר יישוב בודד ללא רופא) רק בגלל שהמוסד הרפואי לא מוכן להתאמץ ולארגן הסעה על ידי נוכרי. ראה בספרי **רפואה מציאות והלכה**, סימן ד' פרק א, בעמ' 40 שם.

44. ראה לעיל הערה 21.